

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Wydział Pedagogiki i Psychologii

KATARZYNA MARKIEWICZ, LIDIYA ORYSHCHYN

katarzyna.markiewicz@poczta.umcs.lublin.pl, lida.oryshchyn@gmail.com

*Transformacje społeczne a oczekiwania przyszłościowe
młodych Polaków i Ukraińców*

Social Transformation and Plans for Future of Young Polish and Ukrainian Adults

STRESZCZENIE

Współczesna rzeczywistość jest niestabilna, niepewna i niespokojna. Kryzys finansowy, a w jego następstwie kryzys ekonomiczny, którego doświadczamy od pierwszej dekady XXI w., przyczynił się do wzrostu bezrobocia zwłaszcza wśród pokolenia młodych dorosłych. Pociągnęło to za sobą szereg następstw, jak odraczanie decyzji o zakładaniu rodziny czy powrót po ukończeniu studiów do „rodzinnego gniazda”. Z drugiej strony transformacje współczesnej rzeczywistości dotyczą zjawisk, które można rozpatrywać w kategoriach pozytywnych. Gwałtowny, niezwykle intensywny rozwój nowoczesnych technologii cyfrowych otwiera przed współczesnym człowiekiem granice nie tylko związane z miejscem zamieszkania czy pracy, ale również ułatwia dostęp do dóbr intelektualnych. Zasygnalizowane transformacje wpływają na funkcjonowanie młodego pokolenia, odbijają się na codziennym życiu i wpływają na oczekiwania dotyczące przyszłości. Powodują też zmiany realizacji zadań rozwojowych. Celem prezentowanych badań było przeprowadzenie charakterystyki porównawczej oczekiwań oraz nastawienia przyszłościowego młodych Polaków i Ukraińców w warunkach transformacji społecznych. W badaniach zastosowano Zmodyfikowaną Skalę Strategicznego Podejścia do Stresu, „drabinę Cantrila” oraz ankietę autorską L. Oryshchyn *Wizja przyszłości*. Uzyskane wyniki wskazują na wprawdzie optymistyczne, lecz zróżnicowane nastawienie wobec przyszłości obu badanych grup narodowościowych.

Słowa kluczowe: transformacje społeczne; wkraczanie w dorosłość; zadania rozwojowe; oczekiwania życiowe

WPROWADZENIE

Przełom XX i XXI w. obfitował w wydarzenia, których konsekwencje odbijają się na sytuacji wszystkich żyjących współcześnie grup pokoleniowych (Heckhausen, Dixon, Baltes 1989). Szczególnie jednak z problemami przyspieszonej i przyspieszającej rzeczywistości muszą mierzyć się osoby będące obecnie u progu dorosłości. Ogólnoświatowy kryzys finansowy przyczynił się do wzrostu bezrobocia, wymuszając konieczność zmiany myślenia o pracy i często przekwalifikowania się, a także poważne zmiany związane z planowaniem życia osobistego. Zadania rozwojowe, takie jak zakładanie rodziny, podjęcie pracy, a więc uznawane dotychczas za typowe dla wkraczania w dorosłość (Havighurst 1948, 1953), się dezaktualizują. Pozostając w sytuacji bezrobocia, młodzi ludzie mają problemy z usamodzielnieniem się, odwołują się do podejmowania decyzji dotyczących założenia rodziny i rodzicielstwa. Coraz częściej jest obserwowane zjawisko zatłoczonego gniazda (*crowded nest*), co jest związane z powracaniem do rodziców po krótkim okresie samodzielności związanej ze studiami. Dlatego pokolenie to jest określane mianem pokolenia bumerangu (*boomerang generation*) (Stone, Berrington, Falkingham 2011).

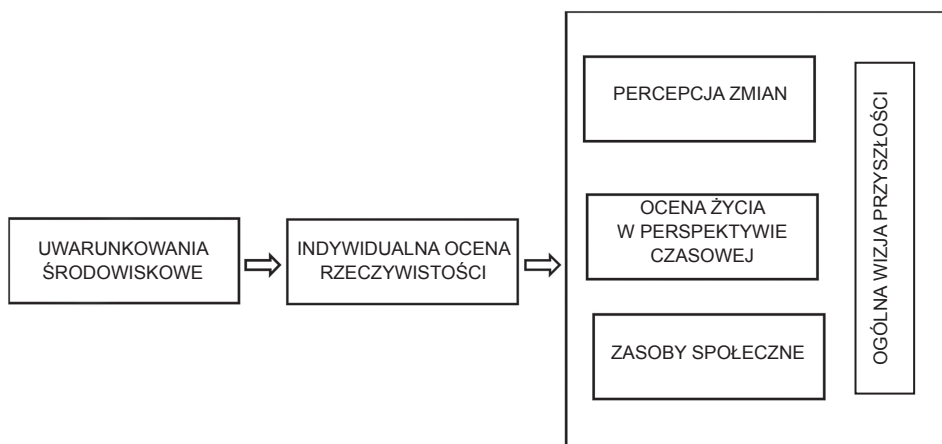
Analizując negatywne skutki transformacji, niektórzy socjologowie (Beck 2004; Giddens 1999, 2001; Renn 1998; Rosa 2010) odwołują się do pojęcia „społeczeństwo ryzyka” (*risk society*), wprowadzonego i zdefiniowanego przez U. Becka (1986, 1992). Charakterystyczną jego cechą jest odczuwanie niepewności i zagrożenia, poczucie destabilizacji. Koncentracja na aspektach zagrożenia egzystencjalnego może prowadzić do apatii adaptacyjnej i katastroficznej wizji świata, w której „nikt nie ma pojęcia, jak będzie wyglądał rynek pracy, jaki model rodziny jest odpowiedni, gdy wyzwaniem jest nie tylko równouprawnienie obu płci, lecz także nieustanna mobilność” (Buras 2015). Zgodnie z taką wizją dotyczący młodych wykształconych ludzi problem zdestabilizowanego rynku pracy może prowadzić do osłabienia ich aktywności w poszukiwaniu atrakcyjnej pracy lub pozostawania w sytuacji przedłużającego się bezrobocia. Idące za tym ograniczenie możliwości budowania więzi i kontaktów społecznych powoduje, że przenoszą oni swoją aktywność do świata wirtualnego (portale społecznościowe), to zaś przyczynia się do narastającego poczucia osamotnienia. Do zjawisk, których źródłem są transformacje społeczno-gospodarczo-ekonomiczne, dochodzą wydarzenia polityczne, które często są interpretowane jako zagrażające bezpieczeństwu, co dotyczy m.in. światowego pokoju.

Z drugiej strony należy zauważyć, że proliferacja technologii cyfrowej, prowadząc – w sposób nieporównywalny z konsekwencjami wcześniejszych rewolucji przemysłowych – do przyspieszenia tempa i zmiany jakości życia, niesie ze sobą wiele korzystnych następstw (Bynner 2005). Zmieniające się wymaga-

nia i oczekiwania rynku pracy, który coraz częściej przechodzi z formy lokalnej w globalną, wymuszają konieczność szybkiej adaptacji, ale też dają szansę osobom kreatywnym, przedsiębiorczym, zaradnym. Poszukiwani są pracownicy zdolni sprostać wymaganiom wielozadaniowości, wykazujący się biegłością w realizacji kompetencji zdobytych na studiach, skłonni do ich weryfikowania, a nawet rozwijania całkowicie nowych kompetencji. Otwarte granice i możliwość podejmowania pracy w przestrzeni wirtualnej (*e-working*) sprzyjają osobom aktywnym, gotowym do podjęcia ryzyka.

Na ambiwalencję ryzyka transformacyjnego zwracają uwagę m.in. A. Giddens i P.W. Sutton (2013). Podkreślają oni, że wprawdzie transformacje wiążą się z różnymi niebezpieczeństwami, ale też stwarzają nowe szanse. Z pewnością zaś wpływają na ogólną aktywność życiową młodych ludzi, modyfikując charakter interakcji społecznych, ogólną postawę życiową czy nastawienia wobec przyszłości (Arnett 2000, 2004, 2006; Czerwińska-Jasiewicz 1991, 1996). Należy jednak podkreślić, że to przede wszystkim indywidualna interpretacja rzeczywistości kształtuje postawy i nastawienia, w większym stopniu niż jej faktyczny stan (Denscombe 1993; Giddens 1999; Harpham, Grant, Thomas 2002; Palich, Ray Bagby 1995; Ramirez-Sanchez, Pinkerton 2009; Saunders, Strock, Travlos 1990; Voicu 2005; Walesa 1988; Yuan, Gay 2006). Indukowanie zagrożeń może prowadzić do nasilonego odczuwania niepewności i związanego z tym stresu (Beck 1986, 1992, 2004; Giddens 1999, 2001; Renn 1998; Rossa 2010). Może również sprzyjać podejmowaniu decyzji ryzykownych. Z drugiej strony umożliwia uruchamianie zasobów adaptacyjnych (Beck 2004; Giddens 2001; Oleś 2008) i zwiększa potrzebę aktywności umożliwiającej przewidywanie granic tego ryzyka (Beck 1986, 1992; Giddens 1990). Zasoby osobiste, indywidualne cechy czy wyznawane wartości (Hobfoll 2006), w połączeniu z zasobami społecznymi, takimi jak instrumentalny (pomoc instytucjonalna) i emocjonalny (wsparcie psychologiczne) kapitał społeczny (Wethington, Kessler 1986), powodują, że człowiek jest zdolny do myślowego przekraczania barier czasowych, zarówno przeszłościowych (wspomnienia), jak i przyszłościowych (planowanie) (Giddens 1999; Nurmi 1991; Nuttin 1980).

Zaprezentowane rozważania teoretyczne skłaniają do przyjęcia schematu badawczego (rys. 1) uwzględniającego zindywidualizowane podejście do planowania własnej przyszłości, determinowanej uwarunkowaniami środowiskowymi. Na podstawie przeglądu literatury przyjęto, że na ogólną wizję przyszłości składają się takie czynniki, jak percepcja i wynikająca z niej ocena zmian transformacyjnych, ocena życia w perspektywie czasowej, uwzględniającej przeszłość, teraźniejszość i przyszłość, oraz ocena zasobów społecznych. Odpowiednio do wyodrębnionych czynników dobrano narzędzia badawcze, omówione w dalszej części prezentowanych badań. Zebrane wyniki umożliwiają porównanie nastawień

Rys. 1. Schemat teoretyczny wizji przyszłości młodych dorosłych
Źródło: opracowanie własne.

przyszłościowych młodych ludzi reprezentujących odmienne narodowości, a co za tym idzie – mających odmienne doświadczenia życiowe. Badaniami objęto Polaków i Ukraińców.

Polska i Ukraina są geograficznie bliskimi sąsiadami, mają wspólną historię i interesy gospodarcze. W obu krajach młodzi ludzie spotykają się z niepewną rzeczywistością i są uczestnikami zmian społecznych. Doświadczają też konsekwencji tego, co określa się mianem „społeczeństwo ryzyka”. Istnieje jednak szereg różnic zarówno między państwami (ich gospodarką, polityką), jak i obywatelami. Polska jest członkiem Unii Europejskiej i NATO, a jej polityka jest zorientowana głównie na współpracę z państwami Europy Zachodniej i USA. Ukraina ubiega się o członkostwo w Unii Europejskiej i balansuje w swojej polityce zagranicznej między zachodem Europy a sąsiadami wschodnimi. Otwarte dla Polaków granice wspólnoty europejskiej sprzyjają samorealizacji, podejmowaniu nauki w ramach programów unijnych i ułatwiają poszukiwanie pracy poza krajem. Młodzi Polacy są spostrzegani przez ukraińskich rówieśników jako mający więcej możliwości otrzymywania wsparcia ze strony instytucji lokalnych i międzynarodowych. Wyjazdy młodych Ukraińców w poszukiwaniu pracy stają się coraz powszechniejsze, jednak niewielki odsetek z nich pracuje legalnie i otrzymuje wizę z prawem do pracy lub zezwolenie na pracę. Na Ukrainie brakuje także instytucji społecznych, które mogłyby pomóc młodym w takich sytuacjach.

Różnice te mogą być przyczyną odmiennego reagowania młodych ludzi na sytuację transformacji oraz sposobu patrzenia na własną przyszłość, dlatego w niniejszej pracy podjęto próbę wykrycia ewentualnych różnic oraz dokonania charakterystyki sposobu oceny własnej przyszłości przez reprezentantów tych dwóch narodowości.

METODA

Zainteresowało nas to, jak radzą sobie z kontekstem transformacji osoby rozpoczynające dorosłe życie oraz czy różnice kulturowe i społeczno-polityczny kontekst warunków rozwoju prowadzą do różnic w sposobach percypowania przyszłości. Zasygnalizowane wyżej problemy stały się punktem wyjścia dla sformułowania celu badawczego, jakim jest charakterystyka porównawcza oczekiwań wobec własnej przyszłości młodych Polaków i Ukraińców.

Organizacja badań

W badaniach wzięło udział 96 Polaków i 102 Ukraińców w wieku 18–34 lata, w tym studiujący z Polski stanowili 82%, zaś pracujący – 17,7%, natomiast studiujący Ukraińcy stanowili 75,5%, a pracujący – 24,5%. W przeprowadzonej analizie uwzględniono różnice między studentami i osobami pracującymi bez podziału ze względu na płeć badanych, ponieważ czynnik ten nie dawał efektów mogących mieć znaczenie dla interpretacji wyników. Charakterystyka badanych grup została zaprezentowana w tab. 1.

Tab. 1. Charakterystyka badanej grupy

	Płeć				Wiek				Status			
	K	%	M	%	średnia	min	max	modalna	student		pracujący	
									N	%	N	%
Polacy	74	77,1	22	22,9	24	20	38	23	79	82	17	17,7
Łącznie	96 (48,5%)											
Ukraińcy	78	76,5	24	23,5	21	18	24	20	77	75,5	25	24,5
Łącznie	102 (51,5%)											

Źródło: opracowanie własne.

Badania przeprowadzono indywidualnie i grupowo (20–30 osób). Czas trwania badania wynosił około 90 minut. Badania były prowadzone przez doktorantkę UMCS Lidię Oryshchyn w dwóch ośrodkach uniwersyteckich: w Lublinie i we Lwowie.

Narzędzia

Do pomiaru percepcji zmian wykorzystano zmodyfikowaną wersję Skali Strategicznego Podejścia do Stresu T.H. Holmesa i R.H. Rahe'a (1967) (*The Social Readjustment Rating Scale*). Do oceny życia w kontekście perspektywy czasowej zastosowano narzędzie znane jako „drabina Cantrila” (*Cantril's self-anchoring ladder*) (Horley, Lavery 1991; Czapiński 2004).

Wizję przyszłości zbadano za pomocą autorskiego narzędzia, skonstruowanego na potrzeby prowadzonych badań przez L. Oryshchyn. Narzędzie służyło do pomiaru postaw badanych wobec ich przyszłości w różnych konkretnych obszarach życia. Metoda została oparta na koncepcji postawy M. Fishbeina i I. Ajzena (1975), zgodnie z którą postawa wobec jakiegoś obiektu jest definiowana jako suma iloczynów użyteczności oraz prawdopodobieństw (wag) różnych atrybutów danego obiektu. Obiektem była „wizja przyszłości”, a jej atrybutami 25 różnych możliwych zdarzeń życiowych. Badany był proszony o ocenienie każdego zdarzenia w skali od 0 do 10, a następnie o oszacowanie prawdopodobieństwa (od 0 do 10), z jakim każde z tych zdarzeń może się wydarzyć w przyszłości. Dodatkowo pytano badanego o okres, w jakim oczekuje on wystąpienia danego zdarzenia (1–2 lata, do 5 lat, do 10 lat).

Kapitał społeczny mierzono zmodyfikowaną wersją narzędzia skonstruowanego przez T.A.B. Snijdersa, C. Steglicha i M. Schweinbergera (2007), opracowaną przez R. Styłę (2009) (Kwestionariusz do Pomiaru Indywidualnego Kapitału Społecznego – KPIKS).

Analiza wyników

Analiza wyników objęła trzy aspekty odnoszące się do porównania oczekiwań młodych Polaków i Ukraińców. Były to: 1) ocena zmian percypowanych w bliskiej i odległej perspektywie czasowej, 2) ocena poziomu zadowolenia z życia w kontekście perspektywy czasowej oraz 3) określenie predyktorów oceny zadowolenia z życia.

Ocena zmian percypowanych w najbliższym czasie oraz w przyszłości

Pierwsze z pytań badawczych odnosiło się do kwestii porównania, czy między badanymi Polakami i Ukraińcami istnieją różnice w sposobie percypowania zmian dotyczących bliskiej i odległej przyszłości. W nawiązaniu do tego pytania postanowiono również sprawdzić, jakie są różnice w zakresie treści oczekiwanych zmian między Polakami a Ukraińcami.

Zestawienie średnich (tab. 2) pokazuje, że istotna różnica między studentami (Ukraińcy: $M=6,15$; $S.D.=4,33$; Polacy: $M=4,51$; $S.D.=3,67$; $t=-2,87$, $p=0,004$) i osobami pracującymi (Ukraińcy: $M=6,18$; $S.D.=4,06$; Polacy: $M=3,33$; $S.D.=3,08$; $t=-2,79$, $p<0,01$) z Polski i Ukrainy dotyczyła jedynie percepcji liczby zmian oczekiwanych w odległej perspektywie czasowej, przy braku istotnych różnic w spostrzeganiu zmian oczekiwanych w bliskiej perspektywie.

Uzyskany wynik potwierdza analiza wariancji z uwzględnieniem czynnika narodowości i perspektywy czasowej. Wykazano wysoką miarę wpływu perspektywy czasowej na liczbę percypowanych zmian [$F(1,197)=59,63$, $p<0,001$,

Tab. 2. Różnica w liczbie zmian percypowanych na bieżąco i przewidywanych w przyszłości między studiującymi i pracującymi Polakami i Ukraińcami

		M	SD	t-Studenta	p
Zmiany spostrzegane lub przewidywane w najbliższym czasie	Studenci z Polski	2,54	2,48	n.i.	n.i.
	Studenci z Ukrainy	2,96	2,16		
	Pracujący z Polski	3,95	3,19	n.i.	n.i.
	Pracujący z Ukrainy	4,26	2,40		
Zmiany przewidywane w przyszłości	Studenci z Polski	4,51	3,67	-2,87	0,004
	Studenci z Ukrainy	6,15	4,33		
	Pracujący z Polski	3,33	3,08	-2,79	0,010
	Pracujący z Ukrainy	6,18	4,06		

Źródło: opracowanie własne.

$\eta^2=0,232$]. Studenci ukraińscy oczekiwali większej liczby zmian niż polscy [$F(1,197)=10,12$, $p=0,002$, $\eta^2=0,049$]. Różnica między badanymi była większa przy szacowaniu zmian w odległej perspektywie czasowej [$F(1,197)=3,29$, $p=0,007$, $\eta^2=0,016$]. Podobnie analiza przeprowadzona dla osób pracujących wykazała istotny statystycznie efekt interakcji między liczbą zmian a perspektywą czasową, a uzyskany wynik [$F(1,49)=5,20$, $p<0,05$, $\eta^2=0,096$] pozwala stwierdzić, że pracujący Ukraińcy oczekiwali większej liczby zmian niż pracujący Polacy, przy czym różnice między badanymi były znacznie większe przy szacowaniu zmian w odległej perspektywie czasowej [$F(1,49)=4,59$, $p<0,05$, $\eta^2=0,086$].

Analiza treści oczekiwanych zmian w bliskiej perspektywie czasowej pokazuje, że młodzi Ukraińcy w większym stopniu niż Polacy oczekują zmiany osobistych przyzwyczajzeń (53,2% – Ukraińcy; 30,1% – Polacy; $t=-3,64$; $p<0,001$), przekwalifikowania się zawodowego (41,9% – Ukraińcy; 13,5% – Polacy; $t=-5,28$; $p=0,001$), reorganizacji w pracy i na uczelni (30,6% – Ukraińcy; 14,3% – Polacy; $t=-3,15$; $p=0,02$) oraz konfliktów z rodziną (16,1% – Ukraińcy; 5,6% – Polacy; $t=-2,72$; $p=0,007$) i zaciągnięcia dużego kredytu (15,3% – Ukraińcy; 2,4% – Polacy; $t=-3,69$; $p=0,001$). Młodzi Polacy natomiast istotnie częściej niż Ukraińcy oczekiwali zmian w życiu towarzyskim (35,7% – Polacy; 19,4% – Ukraińcy; $t=2,93$; $p=0,004$), zmiany zakresu obowiązków (26,2% – Polacy; 9,7% – Ukraińcy; $t=3,46$; $p=0,001$) oraz rozpoczęcia bądź ukończenia nauki na uczelni (19,8% – Polacy; 7,3% – Ukraińcy; $t=2,94$; $p=0,004$).

Oczekiwania badanych z Ukrainy, dotyczące odległej perspektywy czasowej, w zasadzie nie ulegają zmianie. W dalszym ciągu są to: konieczność zawodowego przekwalifikowania się (59,7% – Ukraińcy; 24,6% – Polacy; $t=-6,02$; $p<0,001$), konflikty w rodzinie (46% – Ukraińcy; 13,3% – Polacy; $t=-5,8$; $p<0,001$), zaciągnięcie dużego kredytu (42,7% – Ukraińcy; 17,5% – Polacy; $t=-4,52$; $p<0,001$)

oraz reorganizacja w pracy bądź na uczelni (35,9% – Ukraińcy; 19,8% – Polacy; $t=-3,54$; $p<0,001$). W odległych oczekiwaniach pojawiają się jednak również wskazania na wybitne osiągnięcia osobiste (58,9% – Ukraińcy; 28,6% – Polacy; $t=-5,05$; $p<0,001$), ale też na utratę pracy (20,2% – Ukraińcy; 11,1% – Polacy; $t=-1,98$; $p=0,049$). Ponadto z zaprezentowanych danych wynika, że oczekiwania Polaków są wprawdzie podobne treściowo, lecz szacowanie możliwości ich zaistnienia w przyszłości jest istotnie niższe niż w przypadku Ukraińców.

Ocena poziomu zadowolenia z życia w kontekście perspektywy czasowej

Kolejne z postawionych pytań problemowych dotyczyło tego, czy poziom zadowolenia z życia w kontekście perspektywy czasowej jest różny u młodych Polaków i Ukraińców. Analiza pokazała, że przyszłość jawiła się wszystkim badanym (Polacy: $M=9,33$; Ukraińcy: $M=9,71$) jako bardziej pozytywna niż terażniejszość (Polacy: $M=7,17$; Ukraińcy: $M=7,19$), a ta z kolei była oceniana bardziej pozytywnie niż przeszłość (Ukraińcy: $M=5,97$; Polacy: $M=5,55$) (tab. 3). Obie grupy narodowościowe wykazywały podobny poziom zadowolenia z życia zarówno w przeszłości, jak i terażniejszości. Ocena optymizmu w nastawieniu przyszłościowym wykazała natomiast istotnie wyższy jego poziom w grupie ukraińskiej ($M=9,71$; $SD=1,24$) niż polskiej ($M=9,33$; $SD=1,53$; $t=-2,12$; $p=0,035$).

Tab. 3. Ocena poziomu zadowolenia z życia w kontekście perspektyw czasowych młodych dorosłych z Polski i Ukrainy

Wskaźnik		Narodowość	M	SD	t-Studenta	p
Pozycja ja na drabinie Cantrila	Przeszłość	polska	5,55	2,22	-1,45	n.i.
		ukraińska	5,97	2,21		
	Teraźniejszość	polska	7,17	1,73	-0,09	n.i.
		ukraińska	7,19	1,69		
	Przyszłość	polska	9,33	1,53	-2,12	0,035
		ukraińska	9,71	1,24		

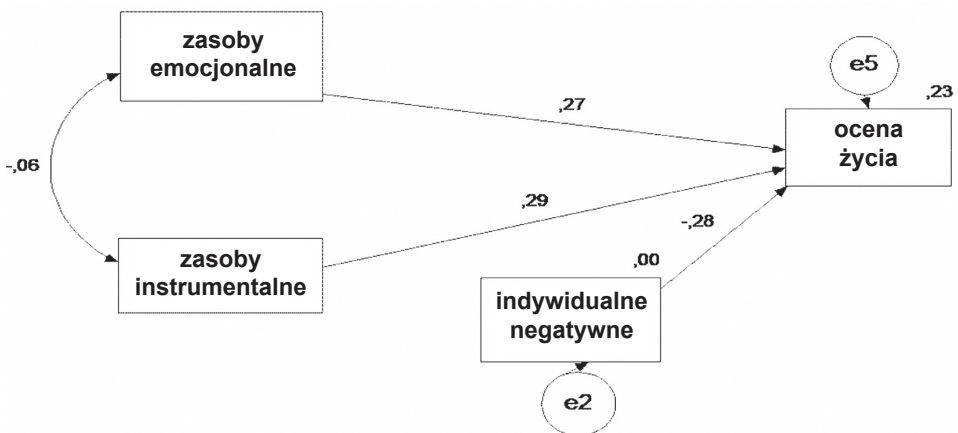
Źródło: opracowanie własne.

Analizy ujawniły ponadto, że dla młodych Polaków ocena jakości przyszłej perspektywy życia była związana z zespołem wartości hedonistycznych, stymulacji i samosterowności ($r=.305$, $p<0,01$). Ujemnie z zadowoleniem z życia w przyszłości korelowały natomiast wartości tradycyjne ($r=-.207$, $p<0,05$). Z oceną jakości życia w przeszłości w tej grupie ujemnie korelowały wartości stymulacji ($r=-.234$, $p<0,01$) i samosterowności ($r=-.241$, $p<0,01$). Z kolei w grupie bada-

nych z Ukrainy jedyną wartością, która miała związek z ocenianiem zadowolenia z życia w różnych perspektywach czasowych była tradycja. Zaobserwowano dodatni związek korelacyjny między ocenianiem zadowolenia z życia w przeszłości ($r=.222$, $p<0,05$) i terażniejszości ($r=.192$, $p<0,05$) a wartościami tradycyjnymi i obyczajami.

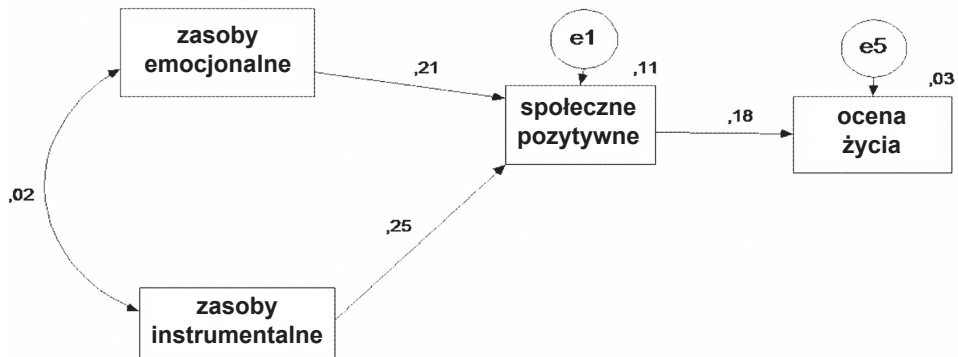
Predyktory oceny zadowolenia z życia

Kolejnym etapem analiz było ustalenie, jakie są predyktory oceny zadowolenia z życia. Zastosowana analiza ścieżek umożliwiła prześledzenie związków między zmiennymi, określenie znaczeń poszczególnych zmiennych i odzwierciedlenie zależności między nimi. Na pozytywną ocenę jakości życia badanych z Polski ($\text{Chi}^2=0,333$, $\text{df}=2$, $p=0,847$, $\text{RMSEA}=0,000$; $\text{NFI}=0,989$) bezpośredni wpływ miały zasoby kapitału społecznego (miara związku z zadowoleniem z życia to 0,29 dla zasobów pomostowych instrumentalnych kapitału społecznego i 0,27 dla zasobów emocjonalnych kapitału społecznego) oraz niskie prawdopodobieństwo zajścia w przyszłości zdarzeń indywidualnych negatywnych (miara związku z zadowoleniem z życia to -0,28) (rys. 2). Wśród badanych z Ukrainy ($\text{Chi}^2=0,396$, $\text{df}=2$, $p=0,167$, $\text{RMSEA}=0,000$; $\text{NFI}=0,975$) pozytywna ocena jakości życia zależała od prawdopodobieństwa wydarzenia się w przyszłości pozytywnych zdarzeń społecznych (związanych z innymi ludźmi) (miara związku z zadowoleniem z życia to 0,18). Z kolei związek między oczekiwaniem wystąpienia społecznych pozytywnych zdarzeń a oceną jakości życia był determinowany zasobami kapitału społecznego pomostowego, instrumentalnego (miara zwią-

Rys. 2. Czynniki wpływające na pozytywną ocenę aktualnej jakości dobrostanu psychologicznego w grupie młodych dorosłych z Polski ($\text{Chi}^2=0,333$, $\text{df}=2$, $p=0,847$; $\text{RMSEA}=0,000$; $\text{NFI}=0,989$)
Źródło: opracowanie własne.

ku z prawdopodobieństwem wydarzenia się w życiu społecznych pozytywnych zdarzeń to 0,25) i wiążącego, emocjonalnego kapitału społecznego (miara związku z prawdopodobieństwem wydarzenia się w życiu społecznych pozytywnych zdarzeń to 0,21) (rys. 3).

NFI – unormowany indeks dopasowania (im bliżej 1, tym lepszy jest badany model)

RMSEA (*Root Mean Square Error of Approximation* – błąd aproksymacji) – miara rozbieżności modelu od populacyjnej macierzy wariancji-kowariancji. Przyjmuje się, że model jest dobrze dopasowany, gdy RMSEA nie przekracza 0,05

Rys. 3. Czynniki wpływające na pozytywną ocenę aktualnej jakości dobrostanu psychologicznego w grupie młodych dorosłych z Ukrainy ($\chi^2=0,396$, $df=2$; $RMSEA=0,000$; $NFI=0,975$)

Źródło: opracowanie własne.

PODSUMOWANIE WYNIKÓW

Przeprowadzone analizy wskazują na istnienie ilościowych i jakościowych różnic między badanymi grupami w zakresie percypowania zmian dotyczących bliskiej i odległej przyszłości. Ukraińcy oczekują większej niż Polacy liczby zmian w perspektywie przyszłościowej, ale w mniejszym stopniu spodziewają się, by różnice między zmianami mogącymi zajść w bliskiej i odległej perspektywie czasowej były znaczące. Na różnice jakościowe między badanymi grupami wskazuje analiza treści oczekiwanych zmian. Ukraińcy zarówno w bliskiej, jak i odległej perspektywie czasowej oczekują przede wszystkim zmian odnoszących się do przekwalifikowania się zawodowego, konfliktów z rodziną, reorganizacji w pracy i na uczelni, a także zaciągnięcia dużego kredytu. Wskazywana jest również, jako związana z bliską perspektywą czasową, konieczność zmiany osobistych przyzwyczajzeń, zaś z odległą – z jednej strony utrata pracy, a z drugiej możliwość wybitnych osiągnięć osobistych. Polacy natomiast spodziewają się głównie zmian odnoszących się do sfery życia towarzyskiego, zakresu obowiązków oraz aktywności na uczelni. Porównania wewnątrzgrupowe

we wskazują, że tendencja oczekiwania zmian w odległej perspektywie dotyczy w większym stopniu studentów niż pracujących Ukraińców. Wśród Polaków takich różnic nie stwierdzono.

Analiza oceny zadowolenia z życia w kontekście perspektywy czasowej pokazała, że przyszłość została przez wszystkich badanych oceniona jako bardziej pozytywna niż terażniejszość, która z kolei była oceniana bardziej pozytywnie niż przeszłość. Obie grupy narodowościowe wykazywały podobny poziom zadowolenia z życia zarówno w przeszłości, jak i terażniejszości. Poziom optymizmu w nastawieniu przyszłościowym okazał się natomiast istotnie wyższy w grupie ukraińskiej niż polskiej. Dla młodych Polaków ocena jakości przyszłej perspektywy życia była związana z wartościami hedonizmu, stymulacji i samosterowności. Ujemnie z zadowoleniem z życia w przyszłości korelowały wartości tradycyjne. Z oceną jakości życia w przeszłości w tej grupie ujemnie korelowały wartości stymulacji i samosterowności. W grupie badanych z Ukrainy jedyną wartością, która miała związek z ocenianiem zadowolenia z życia w różnych perspektywach czasowych, była tradycja.

Analiza predyktorów oceny zadowolenia z życia w grupie badanych z Polski wskazała na podobny bezpośredni wpływ pomostowych instrumentalnych i emocjonalnych zasobów kapitału społecznego oraz małe prawdopodobieństwo zajścia w przyszłości zdarzeń indywidualnych negatywnych. Dla badanych z Ukrainy pozytywna ocena jakości życia zależała od prawdopodobieństwa wydarzenia się w przyszłości pozytywnych zdarzeń społecznych, związanych z innymi ludźmi. Związek między oczekiwaniem wystąpienia społecznych pozytywnych zdarzeń a oceną aktualnego poziomu życia był determinowany zasobami kapitału społecznego pomostowego, instrumentalnego i wiążącego emocjonalnego kapitału społecznego.

DYSKUSJA WYNIKÓW

Wyniki naszych badań pokazują, że między ludźmi u progu dorosłości istnieją podobieństwa niezależne od kraju, a więc i kultury, którą reprezentują, w której wyrosli i która ich ukształtowała. Badani z obu grup – polskiej i ukraińskiej – wykazali optymistyczne nastawienie wobec przyszłości. Źródłem optymizmu jest charakterystyczne dla tego okresu rozwoju nastawienie, wynikające z faktu, że człowiek zaczyna po raz pierwszy samodzielnie planować własne życie. Wiąże się to z poczuciem sprawstwa oraz – na co wskazywali badani – nadzieją na wybitne osiągnięcia osobiste. R.A. Webber (1984) określił tę fazę życia jako okres „wrywania korzeni”, co w sposób oczywisty jest związane z koniecznością zasadzania się w nowej życiowo rzeczywistości, a więc eksplorowania (Super 1953, 1984). Należy jednak podkreślić, że orientacja przyszłościowa zarówno młodych Polaków, jak i Ukraińców jawi się inaczej niż w badaniach prowadzonych w la-

tach 2000–2005. W obu badanych przez nas grupach treści oczekiwań związanych z przyszłością dotyczą przede wszystkim sytuacji związanych z pracą (konieczność przekwalifikowania się, utrata pracy), podczas gdy wcześniejsze doniesienia z badań wskazywały przede wszystkim na orientację osób wkraczających w dorosłość na sprawy związane z rodziną, takie jak zawarcie związku małżeńskiego czy podjęcie roli rodzica (Czerwińska-Jasiewicz 2005; Liberska 2006).

Stwierdzono również różnice dotyczące postrzegania przyszłości i odnoszące się do nastawień względem niej w badanych grupach. Z założeń Becka (1986, 1992) i Giddensa (1990) wynika, że im trudniejsze są transformacje, przez które przechodzi dana społeczność, tym większa jest skłonność jednostek do oceny przyszłości jako niepewnej, trudnej do przewidzenia i rozplanowania, ale też tym większa jest potrzeba aktywności i wyobraźni (Beck 2004; Giddens 2001; Koziński 2004; Sennet 2006). Być może stąd właśnie wynika większe nastawienie ku przyszłości i oczekiwanie zmian młodych ludzi z Ukrainy. Polacy, mając większe poczucie stabilności i bezpieczeństwa, w mniejszym stopniu nastawiają się na zmiany. Oczekują jednak, że w odleglejszej perspektywie czasowej będzie tych zmian zdecydowanie więcej niż obecnie.

Tempo i częstotliwość występowania zmian stają się elementem rzeczywistości wymuszającym procesy nieustannej adaptacji (Czerwińska-Jasiewicz 1996; Koziński 2004). Ocena własnych perspektyw życiowych oraz adaptacyjna skuteczność młodych ludzi zależy zarówno od aktualnej, jak i zarysowującej się perspektywnie sytuacji (Liberska 1993; Tyszkowa 1993). Z badań R.C. Sun i D.T. Sheka (2012) wynika, że przekonania wobec własnej przyszłości można wyjaśnić za pomocą podejścia skoncentrowanego na osiągnięciu długotrwałych, podatnych na zmianę, uwarunkowanych praktycznym i konstruktywnym nastawieniem na cele. Zgodnie z tym podejściem konstruowanie planów życiowych jest determinowane sposobem myślenia opartym na osobistych zdolnościach i samoefektywności. Osoby o takim schemacie myślenia dążą do wykorzystywania nie tylko indywidualnych zasobów osobistych, ale też korzystają z form wsparcia zewnętrznego, czyli zasobów kapitału społecznego (Alm 2011). Kapitał społeczny może mieć charakter instrumentalny (pomoc formalna, instytucjonalna, zorganizowana) i emocjonalny (pomoc ze strony najbliższych, bazująca bardziej na wsparciu psychologicznym niż finansowym, rzeczowym). Znaczenie doświadczania wsparcia społecznego i relacji z innymi podkreśla wielu badaczy (Geys, Murdoch 2010; Liberska 2006; Putnam 2008; Putnam, Goss 2002; Putnam, Leonardi, Nanett 1995; Styła 2009). Wiara w możliwość uzyskania wsparcia społecznego wywala pozytywne nastawienie wobec własnej przyszłości i jest traktowana jako ważny predyktor wysokiego poziomu zadowolenia z życia (Sun, Shek 2012).

Zaprezentowane przez nas wyniki badań wskazują na przewagę pozytywnych ocen jakości życia w obu badanych grupach. Różnice dotyczyły kontekstów, na których ten optymizm bazował. Wprawdzie w obu badanych grupach na ocenę

jakości życia wpływ miały zasoby kapitału społecznego (zarówno instrumentalnego, jak i emocjonalnego), jednak badani z Polski wskazywali te czynniki jako bezpośrednio wpływające na ocenę jakości życia, mając jednocześnie nadzieję, że ominą ich indywidualne negatywne wydarzenia. Z kolei dla badanych z Ukrainy znacząca okazała się przede wszystkim nadzieja na indywidualną pozytywną przyszłość, i to przez jej pryzmat było wartościowane wsparcie instrumentalne i emocjonalne.

Wyniki naszych badań pokazują, że ważnym regulatorem determinującym nastawienie wobec przyszłości może być kontekst zmian transformacyjnych i ich odmienny charakter w Polsce i na Ukrainie. Czynniki wspólne okazały się zmienne rozwojowe, takie jak charakterystyczny dla progu dorosłości optymizm związany z planami przyszłościowymi. Badani z obu grup koncentrowali się jednak na różnych zmiennych i czynnikach, które wyjaśniały ich stosunek do tego, jak postrzegają własną przyszłość.

Przeprowadzone badania i uzyskane wyniki mają pewne ograniczenia. Nie poddano kontroli czynnika nastroju emocjonalnego badanych i jego wpływu na udzielane odpowiedzi. Ponadto kolejne tego typu badania należy rozszerzyć o analizę subiektywnie odczuwanej kontroli osobistej nad wydarzeniami ze swego życia. Poczucie kontroli jest bowiem traktowane jako istotny czynnik w procesie radzenia sobie z sytuacjami krytycznymi i niepewnymi (Wawak-Sobierajska 1995).

BIBLIOGRAFIA

- Alm S. (2011), *The Worried, the Competitive and the Indifferent – Approaches to the Future in Youth, their Structural Roots and Outcomes in Adult Life*, "Futures", 43, 5,
DOI: <http://dx.doi.org/10.1016/j.futures.2011.01.012>.
- Arnett J.J. (2000), *Emerging Adulthood: A Theory of Development from the Late Teens through the Twenties*, "American Psychologist", 55, 5,
DOI: <http://dx.doi.org/10.1037/0003-066X.55.5.469>.
- Arnett J.J. (2004), *Emerging Adulthood: The Winding Road from the Late Teens through the Twenties*, New York: Oxford University Press.
- Arnett J.J. (2006), *Emerging Adulthood in Europe: A Response to Bynner1*, "Journal of Youth Studies", 9, 1, **DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/13676260500523671>**.
- Beck U. (1986), *Risikogesellschaft – Auf dem Weg in eine andere Moderne*, Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Beck U. (1992), *Risk Society, Towards a New Modernity*, London: Sage Publications.
- Beck U. (2004), *Spoleczeństwo ryzyka. W drodze do innej nowoczesności*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Buras P. (2015), *Ulrich Beck nie żyje. „Za chwilę nadejdzie katastrofa” – mówił w rozmowie z „Wyborczą”*, http://wyborcza.pl/magazyn/1,125947,11699351,Za_chwile_nadejdzie_katastrofa.html (dostęp: 26.01.2015).

- Bynner J. (2005), *Rethinking the Youth Phase of the Life-course: The Case for Emerging Adulthood?*, "Journal of Youth Studies", 8, 4,
DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/13676260500431628>.
- Czapiński J. (2004), *Ekonomiczne przesłanki i efekty dobrostanu psychicznego*, [w:] T. Tyszką (red.), *Psychologia ekonomiczna*, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Czerwińska-Jasiewicz M. (1991), *Psychologiczne problemy wyboru zawodu*, Warszawa: WUW.
- Czerwińska-Jasiewicz M. (1996), *Ocena własnych perspektyw życiowych przez młodzież w zmieniającej się sytuacji społecznej w Polsce*, „Forum Psychologiczne”, 1, 1–2.
- Czerwińska-Jasiewicz M. (2005), *Koncepcje młodzieży na temat własnego życia – propozycja nowego modelu badań*, „Psychologia Rozwojowa”, 10 (4).
- Denscombe M. (1993), *Personal Health and the Social Psychology of Risk Taking*, "Health Education Research", 8, 4, **DOI: <http://dx.doi.org/10.1093/her/8.4.505>.**
- Fishbein M., Ajzen I. (1975), *Belief, Attitude, Intention and Behavior: An Introduction to Theory and Research*, Reading, Menlo Park, London, Amsterdam, Don Mills, Sydney: Addison-Wesley Publishing Company.
- Geys B., Murdoch Z. (2010), *Measuring the Bridging versus Bonding Nature of Social Networks: A Proposal for Integrating Existing Measures*. *Sociology*, www.wzb.eu/sites/default/files/personen/geys.benny.328/sociology_44_3.pdf (dostęp: 01.01.2016).
- Giddens A. (1990), *The Consequences of Modernity*, Stanford: Stanford University Press.
- Giddens A. (1999), *Risk and Responsibility*, "Modern Law Review", 61, 1,
DOI: <http://dx.doi.org/10.1111/1468-2230.00188>.
- Giddens A. (2001), *Nowoczesność i tożsamość. „Ja” i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Giddens A., Sutton P.W. (2013), *Sociology*, Cambridge, Malden: Polity Press.
- Harpham T., Grant E., Thomas E. (2002), *Measuring Social Capital within Health Surveys: Key Issues*, "Health Policy and Planning", 17, 1,
DOI: <http://dx.doi.org/10.1093/heapol/17.1.106>.
- Havighurst R.J. (1948), *Developmental Tasks and Education*, Chicago: University of Chicago Press.
- Havighurst R.J. (1953), *Human Development and Education*, New York: Longmans, Green.
- Heckhausen J., Dixon R.A., Baltes P.P. (1989), *Gains and losses in Development throughout Adulthood as Perceived by Different Adult Age Groups*, "Developmental Psychology", 25,
DOI: <http://dx.doi.org/10.1037/0012-1649.25.1.109>.
- Hofboll S.E. (2006), *Stres, kultura i społeczność: psychologia i filozofia stresu*, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Holmes T.H., Rahe R.H. (1967), *The Social Readjustment Rating Scale*, "Journal of Psychosomatic Research", 11, 2, **DOI: [http://dx.doi.org/10.1016/0022-3999\(67\)90010-4](http://dx.doi.org/10.1016/0022-3999(67)90010-4).**
- Horley J., Lavery J.J. (1991), *The Stability and Sensitivity of Subjective Well-Being Measures*, "Social Indicators Research", 24, 2, **DOI: <http://dx.doi.org/10.1007/BF00300356>.**
- Koziolecki J. (2004), *Spółczesność transgresyjna: szansa i ryzyko*, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Liberska H. (1993), *Perspektywy czasowe młodzieży w Polsce*, „Kwartalnik Polskiej Psychologii Rozwojowej”, 1.
- Liberska H. (2006), *Orientacja przyszłościowa młodzieży a jej środowisko rodzinne*, [w:] A. Michalska (red.), *Obrazy życia rodzinnego z perspektywy interdyscyplinarnej*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Nurmi J.E. (1991), *How Do Adolescents See their Future? A Review of the Development of Future Orientation and Planning*, "Developmental Review", 11,
DOI: [http://dx.doi.org/10.1016/0273-2297\(91\)90002-6](http://dx.doi.org/10.1016/0273-2297(91)90002-6).

- Nuttin J. (1980), *Motivation Etperspectives d'Avenir*, Louvain: Press Uniyersitaires de Louvain.
- Oleś P. (2008), *Człowiek w świecie, czyli o zależności od doświadczenia i kreowaniu doświadczeń*, [w:] A. Zeidler-Janiszewska, R. Nycz (red.), *Nowoczesność jako doświadczenie: dyscypliny – paradymaty – dyskursy*, Warszawa: Academica.
- Palich L.E., Ray Bagby D. (1995), *Using Cognitive Theory to Explain Entrepreneurial Risk-Taking: Challenging Conventional Wisdom*, "Journal of Business Venturing", 10, 6,
DOI: [http://dx.doi.org/10.1016/0883-9026\(95\)00082-J](http://dx.doi.org/10.1016/0883-9026(95)00082-J).
- Putnam R. (2008), *Samotna gra w kręgle*, Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.
- Putnam R., Goss K.A. (2002), *Introduction*, [w:] R. Putnam (ed.), *Democracies in Flux. The Evolution of Social Capital in Contemporary Society*, Oxford: Oxford University Pres.
- Putnam R.D., Leonardi R., Nanett R.Y. (1995), *Demokracja w działaniu: tradycje obywatelskie we współczesnych Włoszech*, Kraków–Warszawa: Wydawnictwo Znak, Fundacja im. Stefana Batorego.
- Ramirez-Sanchez S., Pinkerton E. (2009), *The Impact of Resource Scarcity on Bonding and Bridging Social Capital: the Case of Fishers' Information-Sharing Networks in Loreto, BCS, Mexico*, "Ecology and Society", 14 (1), 22, www.ecologyandsociety.org/vol14/iss1/art22 (dostęp: 22.06.2012).
- Renn O. (1998), *Three Decades of Risk Research: Accomplishments and New Challenges*, "Journal of Risk Research", 1, 1, **DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/136698798377321>**.
- Rosa E.A. (2010), *The Logical Status of Risk: To Burnish or to Dull*, "Journal of Risk Research", 13, 3, **DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/13669870903484351>**.
- Saunders A., Strock E., Travlos N.G. (1990), *Ownership Structure, Deregulation and Bank Risk Taking*, "Journal of Finance", 45, 2,
DOI: <http://dx.doi.org/10.1111/j.1540-6261.1990.tb03709.x>.
- Sennett R. (2006), *Korozja charakteru. Osobiste konsekwencje pracy w nowym kapitalizmie*, Warszawa: Warszawskie Wydawnictwo Literackie MUZA.
- Snijders T.A.B., Steglich C., Schweinberger M. (2007), *Modeling the Co-evolution of Networks and Behavior*, [w:] K. van Montfort, H. Oud, A. Satorra (eds.), *Longitudinal Models in the Behavioral and Related Sciences*, Mahwah: Lawrence Erlbaum.
- Stone J., Berrington A., Falkingham J. (2011), *The Changing Determinants of UK Young Adults' Living Arrangements*, "Demographic Research", 25, 20,
DOI: <http://dx.doi.org/10.4054/DemRes.2011.25.20>.
- Styla R. (2009), *Kwestionariusz do Pomiaru Indywidualnego Kapitału Społecznego (KPIKS) – wstępna propozycja oparta na idei generatora zasobów Toma Snijdersa*, „Psychologia Społeczna”, 1–2.
- Sun R.C., Shek D.T. (2012), *Beliefs in the Future as a Positive Youth Development Construct: A Conceptual Review*, "Scientific World Journal", www.hindawi.com/journals/tswj/2012/527038 (dostęp: 14.05.2015).
- Super D.E. (1953), *A Theory of Vocational Development*, "American Psychologist", 8,
DOI: <http://dx.doi.org/10.1037/h0056046>.
- Super D.E. (1984), *Career and Life Development*, [w:] D. Brown, L. Brooks (eds.), *Career Choice and Development*, San Francisco: Jossey-Bass.
- Tyszkowa M. (1993), *Wyobrażenia młodzieży na temat własnych perspektyw życiowych a zmiany społeczno-gospodarcze w Polsce*, „Kołokwia Psychologiczne”, 2.
- Voicu B. (2005), *Social Capital: Bonding or Bridging Europe*, [w:] B. Voicu, R. Horatiu (eds.), *EU Integration Process from EAST to EAST: Civil Society and Ethnic Minorities in a Changing World. Proceedings from a Round Table for Young Social Scientists*, Sibiu: Psihomedica.
- Walesa C. (1998), *Podjęmowanie ryzyka przez dzieci i młodzież. Badania rozwojowe*, Lublin: RW KUL.

- Wawak-Sobierajska B. (1995), *Proces adaptacji do zagrażających wydarzeń*, [w:] I. Heszen-Niejo-dek (red.), *Doświadczenie kryzysu – szansa rozwoju czy ryzyko zaburzeń?*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Webber R.A. (1984), *Zasady zarządzania organizacjami*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Wethington E., Kessler R.C. (1986), *Perceived Support, Received Support, and Adjustment to Stressful Life Events*, "Journal of Health and Social Behavior", 27, 1,
DOI: <http://dx.doi.org/10.2307/2136504>.
- Yuan Y.C., Gay G. (2006), *Homophily of Network Ties and Bonding and Bridging Social Capital in Computer-Mediated Distributed Teams*, "Journal of Computer-Mediated Communication", 11, 4, **DOI: <http://dx.doi.org/10.1111/j.1083-6101.2006.00308.x>.**

SUMMARY

Intensive and fast development of digital technology as well as the world financial crisis, which resulted in the collapse of economy created changes that had a serious impact upon the young generation both in their everyday activities and in planning their future life. However, the plans may depend to a considerable degree upon social and political situation of a given country. Therefore, the present study aimed at making comparison of planning and imagining their future by young Poles and Ukrainians as the two countries underwent serious transformations. The modified *Social Readjustment Rating Scale*, *Cantril's Ladder* and *The Vision of Future* developed by L. Oryshchyn were administered. The obtained results reflect optimistic but differentiated attitudes towards future life in both examined groups.

Keywords: social transformations; emerging adulthood; developmental tasks; expectation of life